

DEEL II: DR. DR. J. TH. VAN DER WERFF

Wiskundige en radioloog

Kees Simon

In het vorige nummer van MemoRad beschreef Kees Simon de levensloop en carrière van de wiskundige en radioloog Johannes Theodorus van der Werff. In deel II: hoe komt het dat hij nooit hoogleraar zal worden?

Als Van der Werff op 27 november 1964 de pensioengerechtigde leeftijd bereikt, schrijft hij een prachtige, klassieke afscheidsrede, helemaal in de stijl van een vertrekkend hoogleraar.¹ Hij was dan wel 'slechts' leraar geweest in het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs, maar een *hoogleraarschap* had zeker in het verschieft gelegen bij zijn aanstelling als radioloog in het St. Canisiusziekenhuis in 1943. Het ziekenhuis was immers gegadigde om als academisch ziekenhuis te gaan fungeren voor de op te richten medische faculteit van de nog jonge rooms-katholieke Universiteit in Nijmegen.

Katholieke artsen

Al bij de oprichting in 1923 wil men die faculteit daar, de vierde in dit geval. Er is grote behoefte aan katholieke artsen die zich kunnen inzetten voor het zielenheil der gelovigen en al praktiserend de katholieke emancipatie zullen bevorderen. Maar het geld ontbreekt. De wet schrijft voor dat die vierde faculteit er binnen 25 jaar moet komen. De tijd dringt dus. In 1948 verstrijkt de wettelijke termijn. Eind jaren dertig wordt daarom opnieuw een commissie (Commissie van Voorlichting) in het leven geroepen om vaart te zetten achter de oprichting. Om aan de enorme kosten tegemoet te komen van een nieuw te bouwen academisch ziekenhuis, heeft het St. Canisiusziekenhuis al eerder zijn diensten aangeboden als academische kliniek (zie *figuur 1*). Dat aanbod wordt in 1941 in dank aanvaard. Wellicht als blijk van wederzijdse welwillendheid wordt in datzelfde jaar het pasbenoemde hoofd van de afdeling Psychiatrie en Neurologie in het St. Canisiusziekenhuis, dr. J.J.G. Prick (1909-1978),

Figuur 1. Situatie 1972. In het midden rechts de Kapittelweg, daarboven het (oude) St. Canisiusziekenhuis en daaronder een gedeelte (in aanbouw) van het St. Radboud Ziekenhuis. Luchtfoto Rijkspolitie (Bron: Regionaal Archief Nijmegen, Kon. Ned. Bond voor lichamelijke oefening. Vierdaagse intocht).

een 'bevlogen katholiek' en toekomstig hoogleraar, toegelaten als privaattoecent forensische psychiatrie aan de Nijmeegse rechtenfaculteit.²

Feilloos in het plaatje

In dit licht moet zeker ook de aanstelling van Van der Werff als radioloog in het St. Canisiusziekenhuis gezien worden. De zittend radioloog, de doopsgezinde en

Hoed (1897-1950), te rade te gaan, aldus Penn. Den Hoed schuift deze zelfde Penn naar voren als opvolger van Bartelink na diens vertrek in 1947.

Koele kennismaking

Penn is opgeleid bij Ch.M.W. Sassen (1905-1978) in het R.K. Ziekenhuis St. Joannes de Deo in Den Haag. Hij vindt na zijn opleiding, eind 1945, onderdak

de radiotherapie op vrije verwijzing te doen. Daar kan Enneking van harte mee instemmen: *'Uw voorstel komt ons goed voor. Dat zullen wij vastleggen. U bent dan bij deze benoemd.'* Dat de internist Enneking daar zo vlot mee instemt, kan ermee te maken hebben dat Van der Werff zich steeds meer als clinicus is gaan gedragen en de grens naar de interne geneeskunde oversteekt. Hij is zich meer en meer gaan opstellen als wat we tegenwoordig oncoloog noemen. Daarop zinspeelt hij al in de laatste stelling van zijn proefschrift uit 1942: *'Voor een juiste stralenbehandeling is het van belang, dat de Röntgenoloog in het ziekenhuis over bedden voor eigen patiënten beschikt.'*

Chemotherapie

Zo verschijnt in 1948 een groot artikel van Van der Werff over behandeling van enkele van zijn patiënten met het stikstofmosterdgas, een methode die dan heel nieuw is.⁷ Chemotherapie dus. *'Goeiig als hij was'*, zegt Penn in een ander verband, stemt Van der Werff in met zijn voorstel om de diagnostiek te splitsen en de radiotherapie vrij te laten. Pas in 1956, na het vertrek van Penn, kan hij zich geheel aan de radiotherapie gaan wijden.

Radioactieve stoffen

Van der Werff laat zich door deze perikelen niet uit het veld slaan. Ook niet door onaangename voorvallen op de wetenschappelijke vergaderingen van de vereniging. Want als Den Hoed op de vergadering van juni 1946 bericht over radioactieve stoffen die dan net in gebruik komen en Van der Werff daarop meedeelt dat Bartelink al enkele jaren eerder een patiënt met radioactieve fosfor succesvol

'Van der Werff laat zich niet uit het veld slaan. Ook niet door onaangename voorvallen op de wetenschappelijke vergaderingen van de vereniging'

niet-gepromoveerde D.L. Bartelink (1894-1985), is weliswaar zeer competent, maar niet katholiek. Dit past niet in het vormingsideaal van de nieuwe faculteit, dat een nieuw katholiek religieus besef voorstaat. Van der Werff past echter feilloos in het plaatje. Hij is niet alleen een goed katholiek, maar ook gepromoveerd en klaar voor een universitaire loopbaan aan het nieuw op te zetten verzuilde instituut. Maar het bestuur van het ziekenhuis pleegt over deze aanstelling geen overleg met Bartelink. Zo'n ingreep van een bestuur is overigens niet ongewoon in deze tijd.³ Dat heeft het oordeel van Bartelink over zijn nieuwe collega ongetwijfeld niet gunstig beïnvloed, schrijft de chroniqueur van de röntgenafdeling van het St. Canisiusziekenhuis W.H.A.M. Penn (1915-2004) in het gedenkboek van de Vereniging.⁴

Bezwaren

Ook van andere specialisten zijn er bezwaren tegen Van der Werff, omdat de kwaliteit van zijn werk niet van het niveau is dat men van Bartelink gewend was, schrijft Penn. *'Met name in de radiotherapie waren er, naar men zei, nogal wat ongewenste gevolgen.'* Concrete zaken noemt Penn niet, terwijl hij bij de biografie van Bartelink in datzelfde jaarboek schrijft: *'Toen er in de röntgenafdeling dingen gebeurden, die hij tegenover de patiënten onverantwoord vond, schreef hij een brief aan het bestuur, waarin hij stelde: "U maakt daar een eind aan of ik ga weg".'* Het zijn meer verdachtmakingen dan dat Penn de vinger op de zere plek legt. Maar het is aanleiding om bij de *'beste radiotherapeut'* van dat moment, dr. D. den

in het Rotterdamsch RadioTherapeutisch Instituut, waarvan Den Hoed het hoofd is. Behalve voor radiotherapeutisch werk, wordt hij daar ook ingezet voor radiodiagnostische onderzoeken die door het instituut worden gedaan ten behoeve van keuringen voor de gemeente en voor de militaire overheid.⁵ Bij zijn kennismakingsbezoek bij de directeur van het St. Canisiusziekenhuis, de internist dr. J.A.M.J. Enneking (1891-1965), verzoekt deze hem om met Van der Werff te gaan praten. Dat zou erop kunnen wijzen dat ook Penn zonder overleg met de zittend radioloog is aangezocht.

Splitsing

In dat gesprek geeft Van der Werff te kennen zich alleen nog maar op de radiotherapie te willen toelagen. Penn zou dan

verantwoordelijk zijn voor de radiodiagnostiek. Die tendens tot splitsing is ook elders in den lande gaande, maar verloopt meestal niet in goede harmonie.⁶ Zo ook hier niet. Penn gaat niet akkoord en trekt zijn sollicitatie in. Maar Enneking nodigt beiden uit voor overleg met het bestuur. Daar doet Penn het voorstel om de diagnostiek te splitsen (sic?) en

heeft behandeld voor leukemie, reageert Den Hoed vilein *'dat, hoewel hij geen onaangename critiek wil uitoefenen, een genezing van "leucaemie" de juistheid van de oorspronkelijke diagnose onwaarschijnlijk maakt.'* En het verslag over Van der Werffs voordracht in 1947 over de 'tijdfactor' wordt afgebroken met *'en zo voort'*.

'Eigenlijk had Van der Werff een volwaardig kankercentrum willen opbouwen, een van de vier waar Nederland volgens hem behoefte aan had'

Figuur 2. Injectiepistool voor ²⁰⁶Bi-preparaten. Uit: Radiobismuth Medicamundi 1956; 2,2 blz 86.

Brede interesse

Onverdroten en onvermoeid gaat Van der Werff voort met de dagelijkse patiëntenzorg en zijn wetenschappelijke onderzoeken. Van 1947 tot en met zijn pensioen verschijnen er elk jaar een of meer arti-

kelen van zijn hand in nationale en internationale tijdschriften. Niet alleen over radiotherapie, maar ook over radiodiagnostiek en nucleair geneeskundige diagnostiek en behandeling. In 1952 noemt Ziedses des Plantes in zijn overzicht van de vooruitgang in de neuroradiologie Van der Werff tweemaal: over de radiocarrusel, een toestel dat hij geconstrueerd heeft om drie opeenvolgende angiogrammen te maken en over zijn bijdrage aan de toepassing van wateroplosbaar contrast voor myelografie.⁸

Instrumenteel innovatief

Van der Werff is dus niet alleen conceptueel innovatief, zoals beschreven in het vorige artikel, maar ook instrumenteel (*tool-driven*). Dat geldt ook voor nucleair geneeskundig onderzoek waar hij het radioactieve bismut, een ‘zuivere gammastraler’, aanpast en invoert voor radiotherapie (zie figuur 2). Hij is zeer actief op het gebied van isotonenonderzoek. In 1951 en 1954 woont hij de eerste twee grote isotonenconferenties bij in Oxford en levert daar ook bijdragen aan. Datzelf-

te geldt voor twee grote hematologiecongressen. In 1956 bezoekt hij het *Oak Ridge National Laboratory* (Tennessee), dat onderdeel was van het Manhattan Project. De kernreactor die daar staat en gebruikt wordt om plutonium uit uranium

Kolfje naar zijn hand

In 1964 verschijnt zijn boek over radioisotopen dat volgens hoogleraar radiologie De Waard (1898-1981) uit Utrecht uitnemend is om als leidraad te dienen voor een isotonenlaboratorium⁹ (zie figuur 3). Het boek is ook in het Engels uitgegeven. Verder schrijft hij een leerboek natuurkunde voor laboranten, een kolfje naar zijn hand als oud-leraar natuurkunde.¹⁰ Zijn vele artikelen behandelen een grote verscheidenheid aan onderwerpen over oncologie, met name de radiotherapie, maar ook historische aspecten (zie figuur 4).

Eigenlijk had Van der Werff een volwaardig kankercentrum willen opbouwen, een van de vier waar Nederland volgens hem behoefte aan had, het liefst bij of in een universitaire omgeving. Dat schrijft hij in 1949 als reactie op de nieuwe plannen van de twee bestaande centra in Rot-

terdam en Amsterdam.¹¹ Maar de besluiten waren al genomen en de buit was al verdeeld.¹² De opstelling van Penn (zie eerder), discipel van Den Hoed, deed hem ook geen goed. Zijn afdeling vindt zelfs geen onderdak in het nieuwe academisch ziekenhuis.

Snelle promotie

En hoe vergaat het Penn? Penn, niet gepromoveerd, maar wel katholiek, wordt in 1956 hoofd van de afdeling Radiologie van het St. Radboud Ziekenhuis en in 1958 docent röntgenologie onder de hoogleraar inwendige geneeskunde. Eigenlijk zou hem alleen de radiodiagnostiek toekomen, maar na zijn verzet hiertegen wordt hem uiteindelijk ook de radiotherapie gegund. Nucleaire geneeskunde ontbreekt op zijn lijstje. Vanuit de faculteit is er in de jaren zestig veel kritiek op het functioneren van zijn afdeling, schrijft Brabers.² Pas in 1969, na

‘Zijn boek over radio-isotopen is uitnemend om als leidraad te dienen voor een isotonenlaboratorium’

Figuur 3. Tweede druk 1966. Het boek is ook in het Engels uitgegeven.

Figuur 4. Alle publicaties zoals vermeld in zijn ‘afscheidrede’.

een snelle promotie in 1967, wordt hij benoemd tot hoogleraar, maar hij moet de radiotherapie uit handen geven.

Afscheidsrede

Van der Werff wordt geen hoogleraar. Miskend door zijn vakgenoten legt hij nog eenmaal verantwoording af in zijn 'afscheidsrede'. Zijn laatste publicatie is een erbetoon aan zijn leermeester Van

‘Van der Werff wordt geen hoogleraar.
Miskend door zijn vakgenoten legt hij
nog eenmaal verantwoording af in
zijn afscheidsrede’

Ebbenhorst Tengbergen na diens overlijden in 1969.¹³ Met hem voelt hij zich verwant: *‘Iemand met grote intelligentie, wars van elke dikdoenerij.’* Zo komt hij zelf ook over in deze levensschets. In 1983 overlijdt hij in eenzaamheid in het verpleeghuis De Kruuze in Venray. ‘In stilte heeft hij zijn laatste levensjaren doorgebracht’, staat in zijn overlijdensbericht, ‘wij blijven achter met het verdriet van de laatste donkere tijd, maar ook met dankbaarheid voor de vele goede jaren, waarin zijn inventieve geest en hartelijke persoonlijkheid een zegen voor zijn patiënten en een bron van geluk voor ons waren’.¹⁴

Kees Simon

Literatuur

1. Werff J.Th. van der, De ontwikkeling der radiotherapie. S.l.: s.n.], 1965.
2. Brabers J., Hippocrates op Heyendaal: ontstaan en ontplooiing van de Faculteit der Medische Wetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen, 1951-2001. [Nijmegen]: Valkhof Pers, 2009.
3. Wiechen P. van, Ignatiusziekenhuis te Breda. in Rosenbusch G., Panhuysen J. F. M., Vellenga C. J. L. R., Knecht-van Eekelen A. de, eds. Van röntgenoloog naar radioloog Nederlandse Vereniging voor Radiologie 1901-2001. 2001;362-5.
4. Penn W.H.A.M., St. Canisiusziekenhuis te Nijmegen (1926-1956). in Rosenbusch G., Panhuysen J. F. M., Vellenga C. J. L. R., Knecht-van Eekelen A. de, eds. Van röntgenoloog naar radioloog Nederlandse Vereniging voor Radiologie 1901-2001. 2001;377-81.
5. Verhoef P., Zoo zende dan dit instituut zijn stralen uit : 100 jaar Erasmus MC Kanker Instituut, 1914-2014. Rotterdam: Erasmus Publishing, 2014.
6. Stam H.C., Radiotherapie in Nederland. Een historisch perspectief. Utrecht: Bunge, 1993.
7. Werff J.Th. van der, Stikstofmosterd-gastherapie. Ned Tijdschr Geneesk 1948;92(50):4092-100.
8. Ziedses des Planten B.G., Het aandeel van Nederland in de vooruitgang der geneeskundige wetenschap van 1900 tot 1950. De neuro-röntgenologie en de neuroelectrologie. Ned Tijdschr Geneesk 1952;96 IV(41):2526-30.
9. Waard R.H. de, Boekbespreking: Radioactieve isotopen en hun algemeen biologische en medische toepassingen. Ned Tijdschr Geneesk 1965;109 (1)(5):233.
10. Werff J.Th. van der, Natuurkunde voor radiologische laboranten. Eindhoven: Centrex, 1965.
11. Werff J.Th. van der, De organisatie der kankerbestrijding. Medisch Contact 1949;4(8):125-7.
12. Veldhuyzen W.F., Kankerbestrijding. Ned Tijdschr Geneesk 1949;93 I(6):434-44.
13. Werff J.Th. van der, In memoriam Prof. Dr. J. van Ebbenhorst Tengbergen. Ned Tijdschr Geneeskunde 1969;113:1293-4.
14. Familiebericht. Geraadpleegd op Delfher op 20-11-2023. De Telegraaf 28-05-1983:p.8. <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011205660:mpeg21:p008>